

«ТРЕТЯ СТАТЬ»

Синицька В. О.

Наук. керівн.: канд. істор. наук, доцентка **Вороніна М. С.**

Харківський Національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

Задовго до того, як Мішель Фуко відновив історичність в дослідженнях сексуальності, антропологи розробляли етнографічний опис гендерних практик в різних культурах. Одним з важливих аналітичних вкладів був поділ статі і гендеру, яке дозволяло говорити про те, що біологічні особливості не відповідали «природним чином» сексуальним практикам, сексуальній орієнтації, гендерної ідентичності або сексуальним бажанням. Поділ стать / гендер піддавався критиці протягом багатьох років, в зв'язку з тим, що анатомічно стать, так само як сексуальність і гендер, може бути соціально сконструйовані [1]. У 1980-х в антропології сталася т. зв. криза репрезентації, яка виражалась в тому, що антропологи усвідомили, що їх описи не-західних культур, які раніше вважалися об'єктивними, насправді відчували на собі вплив етноцентричних припущень і колоніальних привілеїв. Це усвідомлення, спільно з постколоніальними дослідженнями і виникненням соціальних ЛГБТ-рухів, змусило антропологів перенаправити свій погляд на західні суспільства, до яких багато хто з них належали. Вони почали розбирати соціальну сконструйованість західних гендерних дихотомій і сексуальних форм самовираження [1].

Термін «третій гендер» був введений в 1975 авторами M. Kay Martin і Barbara Voorhies, які використовували його для залучення уваги до етнографічних свідчень того, що гендерні категорії в деяких культурах не могли бути адекватно пояснені в рамках двухгендерних уявлень. Третій гендер почали застосовувати до поведінки, яка виходила за рамки або ставила під сумнів бінарні норми. Він також застосовувався до суспільств (в основному не-західних), які, як здавалося, мали «проміжні» гендерні концепції і практики, прояви маскулінності та фемінності не характерні для їх гендерної ролі.

Дана робота присвячено дослідженню культурного феномена як третя стать в різних его проявах. На основі вже написаних історичних, психологічних и соціальних досліджень, спробуємо виділити головні риси та причини цього явища.

Метою дослідження є визначення причин, ідей та рис такої соціальної практики як зміна гендерної ролі в патріархальних товариствах та товариствах, де зміна гендерної ролі отримувала культове значення та піддавалися впливу фемінізації.

Третя стать або третій гендер – термін, використовується для опису людей, які по своїй волі або в результаті суспільного консенсусу не ідентифікують себе ні як чоловік, ні як жінка, а також людей, які зараховують себе або зараховуються суспільством до іншого гендеру, не вкладається в двійкову систему розуміння статі. Під терміном «третій» як правило розуміється «інший» [2]. Для різних культур або окремих осіб третя стать може розумітися по-різному, наприклад, як проміжний стан між чоловіком і жінкою, як стан буття («дух чоловіка в тілі жінки»), як стан заперечення обох статей, як здатність перетинати, перетікати або змінювати стать, як інша категорія, взагалі не залежна від категорій «чоловік» і «жінка».

1. «Сконструйована маскуліність». Вірджина – балканський культурний феномен, що зустрічається в Чорногорії, Албанії та Косово. Вірджин від латинського слова діва, незаймана, а також тобелі – від турецького слова обітниця, клятва, остайніце – від клятви дівчат. Сім'ї, в яких не було синів-спадкоємців, призначали на цю роль одну зі своїх дочок, зазвичай - молодшу. Таким дівчаткам давали чоловічі імена, привчали до чужої гендерної ролі, одягали в чоловічий одяг, а в підлітковому віці затягували груди. Юним Вірджинам заборонялося говорити про себе в жіночому роді, грати з іншими дівчатами і займатися рукоділлям. Всі інші жителі села мали спілкуватися з нею як з чоловіком, і суспільство приймало вірджин і їх батьків з великою повагою. Найвищою образою для Вірджин було назвати її жінкою. За це вона могла навіть застрелити кривдника. Багато з вірджин були жононенавістницями і зневажали всі «спідниці» настільки, що вимагали ховати себе в чоловічому одязі. В результаті багато хто з таких дівчат набували маскуліних рис та починали вважати свою біологічну стать помилкою природи,. Такі жінки

виконували чоловічу роботу, воювали, могли пити, курити, лаятися матом і мали право голосу, що жінкам заборонялося. Вони брали на себе обітницю безшлюбності, звідси з'явилося і слово Вірджини – «незаймана». Ці люди користувалися загальною повагою, і в деякому сенсі вигравали перед звичайними жінками. Вони здобували освіту, право голосу і мали досить високий статус в співтоваристві. До їхньої думки прислухалися. Вони назавжди забували про важку жіночу роботу. Може саме тому, іноді Вірджинами ставали не в ранньому дитинстві, а в більш дорослому і за власним бажанням. Вірджини все життя зберігали жорсткий цілібат і зазвичай доживали свій вік разом з незаміжніми сестрами, виконуючи в такій дивній родині роль чоловіка.

У двох наступних описах, які я наводжу нижче, версії походження цього явища різні. Думаю, що рівноправні обидві. Що відчували ці жінки - теж сказати важко, хтось на все життя задавив в собі всі фемінні риси, хтось змирився, а хтось цілком обжився в новому нав'язаному образі. Я не думаю, що добровільний вибір дівчаток був занадто частим, хоча б тому, що знову-таки, жіноча думка і бажання мало враховувалась в подібного роду товаристві, а ось насильницький – цілком в дусі тих суворих місць.

Версія «добровільність»:

У 1855 році Мілорад Медаковіч, автор однієї з перших етнографічних монографій про Чорногорію, записав історію Міліци з роду Ровча. Дівчина добровільно присягнулася, що ніколи не вийде заміж і замінить для батька сина. Вона носила чоловічий одяг і зброю, курила тютюн і вважалася рівноправним членом чоловічого товариства. Відсутність хлопчика в родині було ганьбою для чорногорця. У віці 4-5 років їй давали нове - чоловіче ім'я, отстрігалі косу, дівчинка починала носити чоловічий одяг і, кажучи про себе, використовувати чоловічий рід. Так вона ставала «чоловіком».

Феномен вірджин характерний не тільки для Чорногорії, а й для Косово і Метохії, а також півночі Албанії, тобто для тих регіонів, де були особливо сильний патріархальний уклад життя і родоплемінна організація суспільства. Цікаво, що Вірджини були і серед мусульман, і серед католиків, і серед православних. Так, відомий австрійський албанолог середини дев'ятнадцятого століття Йоганн Георг фон Хан виявив кілька випадків соціальної трансформації статі в Північній Албанії. У своєму щоденнику, опублікованому

у Відні в 1867 році, він описав чотирьох албанських дівчат з племені Мірдита, які взяли чоловічі імена і стали Вірджинами. Всі вони були католичками. Єдиної наукової теорії про походження даного звичаю не існує. Деякі дослідники вважають його відлунням античного культу Вірджини, інші розглядають як залишки матриархату. Офіційно зафіксовано близько 150 подібних випадків, проте дослідники стверджують, що їх було значно більше. Близько 10 вірджин живуть і понині. Але архаїчний звичай відживає своє і поступово відходить у минуле [3].

У 2016 році померла остання з вірджин Чорногорії, Станка Церовіч. Їй було більше 70 років. Стану з дитинства одягалася, як чоловік. Хоча всі знали, що вона жіночої статі, до неї ставилися як до домачанина («хоронителя вогнища» – так в Чорногорії шанобливо називають старшого в родині чоловіка). Всупереч звичаю, Стана ніколи не брала чоловіче ім'я. Але вона стверджувала, що задоволена тією долею, яку визначив їй Господь, і не жалкує про те, що так і не вийшла заміж. «Шкода, що я народилася в жіночому тілі. Мабуть, природа в моєму випадку помилилася», – говорила вона. Стана була п'ятою дочкою в сім'ї. Після її народження народилося двоє хлопчиків, але вони рано померли. Це і визначило її долю. «Немає більш гіркою речі, ніж чоловікові почути, що з ним помре і його рід. Так мій батько, шановний і заслужений герой, залишився без сина». Тоді Стана сама вирішила замінити батьку сина. «Від інших дівчаток батько мене відділив. Дочкою не називав. Він мав тільки сина. Мене». У п'ять років Стана викурила першу цигарку. У шість вперше стріляла з батьківського пістолета. У сім років вперше спробувала ракію. Все, як і годиться хлопчиківі. Незважаючи на те, що Стана виросла з сестрами, вона цуралася жіночого товариства. «З чоловіками є про що поговорити, можна випити ракії, покурити, пограти в карти. А з жінками що? Ніколи не могла з жінками спілкуватися! Завжди з ЛЮДЬМИ сиділа. Вони мене завжди звали в свою компанію, та й сьогодні я серед них, як людина рівна, вони поважають мою думку, прислухаються до неї».

І версія «насильственна»:

«... одного прекрасного дня дівчинку забирали у матері і наказували їй забути своє ім'я, їй заборонено було називати себе в жіночому роді, її переодягали в штани, їй заборонялося грати з іншими дівчатами, вона не сміла

грати в ляльки або займатися рукоділлям, пізніше їй не можна було виходити заміж і народжувати дітей Їх, ще маленькими, змусили забути про те, що вони дівчинки. Ще маленькими їх психологічно вивертали так, щоб вони і уві сні думати про себе в жіночому роді не сміли. І близькі і родичі, односельці і одноплемінники - всі вели себе по відношенню до такої дівчинки тільки як до хлопчика. Будь-яка інша поведінка каралася ... Причин, за якими дівчинка ставала хлопчиком, було кілька, але найсильніша - це кровна помста. Саме ті райони, де поширений звичай Вірджин, відомі своєю пристрасстю в скрупульозному виконанні старовинного звичаю - кровної помсти. Помста називається кровної, тому що мстять «всієї крові» кривдника, вбиваючи не тільки його, а й усіх чоловічих представників його родини, всіх носіїв його крові. Тому хлопчиків ховали, приховували, а дівчаток обряджали в хлопчиків, і змушували виконувати чоловічі обов'язки. А ті дівчата, які вижили і далі повинні були залишатися хлопчиками, тому що в жіночу стать хід для них був уже закритий. За останні 200 років таких випадків перевтілення в Чорногорії, Косово та Албанії було нараховано близько 150, кажуть, що в Албанії досі є пара десятків «Вірджин».

Так само є проявів третьої статі на Балканах. Розповім вам про долі деяких. Хір Льюш з Косово і Метохії. Народжена в 1900 році, а Вірджиною стала лише в 17 років, коли досягла статевого дозрівання. Вона навіть була заручена, але оскільки помер батько, вирішила розірвати заручини і залишитися в рідному домі за "головного", дбати про маленьких братів і сестер. Стала носити чоловічий одяг і чоловічу шапку (капу), займалася по дому тільки чоловічими обов'язками, хоча дівчинкою навчилася і вишивати ... Але на відміну від інших «вірджин-Тобель» Хір переважно спілкувалася з жінками, на кладовищі і в мечеть ходила теж в їх компанії. Поважала всі звичаї, що стосуються жінок-мусульманок в Метохії. Очікувалося, що поховають її з жіночого обряду.

Мікаш Караджич (Mikaš Karadžić) – чорногорська Вірджинія з племені Дробняк, народжена в 1865 р. Її батько помер на полі битви, після чого мати переодягнула Мілицу в чоловічий одяг і перехрестила в Мікаша. Грала з хлопцями, а піросла – як і вони наділа ремінь, а на нього – рушницю. Все робила як вони. Найбільшим кошмаром Мікаш вважав, коли його називали

жінкою. А коли був перепис населення, його внесли як господаря будинку (чоловіка), і ховали також в чоловічому одязі, за схваленням священика. Дивним було те, що у цій Вірджини в підлітковому віці пропала менструація назавжди.

Хата-Ісмаїл Юсуф був родом з села Лугаджія, що в Косово і Метохії. Народжена Вірджина в 1890 р, сама вирішила стати чоловіком, хоча мала старшого брата і сестру-близнючку, яка успішно вийшла заміж. Хата-Ісмаїл курил тютюн, носив чоловічий одяг, а в 1946 р. відокремився від брата і заснував зі старшим племінником нове домашнє господарство (побудував будинок).

Чому жінки вдавалися до такого способу життя? Адже ще в грудні 1974 року Косово видає свій перший закон про успадкування. Цей закон і поправки до нього від 1979 р. гарантували повну рівність жінки з чоловіком у спадку. Але в підсумку можна сказати, що Закон про спадкування 1974 роки робив жінок де-юре рівними на спадщину, але де-факто вони не користалися цим правом в результаті сформованих багатовікових традицій патріархального суспільства, коли майно чоловіка переходить у володіння родичів-чоловіка, а жінки після смерті чоловіка буквально залишаються на вулиці. Згідно статистики на період 2008-2012 р. щодо заповідальної спадщини дані доводять, що з трьох реалізованих заповітів ні в одному з них жінка не була вигодонабувачем спадкового майна. Згідно з даними геодезичних довідників муніципалітетів з 4986 передачі спадщини на користь жінок реалізовано тільки 764 випадки або 15: 32%. З цього можна зробити висновок чому жінки вдаються до таких "хитрощів". Коли перед тобою стоїть вибір повернутися в домівку батьків, стати утриманкою у родичів чоловіка або взагалі залишитися без майна, вони робили вибір на користь себе.

На сьогодні участь жінок у спадщині залежить від її становища в сім'ї і взагалі в суспільстві. Участь жінок в спадкуванні майна впливає не тільки соціальне становище, а й культурні, освітні та наукові заслуги, в тому числі ступінь представництва в державних установах країни, а також її позиція в прийнятті рішень на всіх рівнях суспільства.

Така ж культурна практика поширена в Афганістані і Пакистані, але має назву бача-пош (перс. پوش بچه - «одягнена як хлопчик»): в сім'ях, в яких немає

синів, одну з дочок тимчасово одягають хлопчиком і вважають таким. Як і в попередньому прикладі це дозволяє бача-пош деякий час мати більше свободи, отримувати доступ до освіти, а сім'ї - уникати соціальної стигми, пов'язаної з відсутністю синів [19]. Традиції бача-пош багато століть, і вона все ще жива [3]. Можливо, вона почалася з того, що жінки стали переодягатися в чоловіків, щоб боротися або захищатися.

Історик Ненсі Дюпре повідомила про те, що бачила фотографію початку ХХ століття (правління Хабібুলли-хана), на якій жінки, одягнені в чоловічі костюми, охороняють гарем правителя, тому що за законом ні жінки, ні чоловіки не могли бути охоронцями. В Афганістані і Пакистані на сім'ю, яка не має сина, надають соціальний тиск, так як син є продовжувачем роду і спадкоємцем майна батька. Крім того, вважається, що жінка може впливати на стать своїх дітей, тому в разі народження дочки вона піддається додатковому тиску. Також, є повір'я, згідно з яким бача-пош може «викликати» появу сина в наступну вагітність. У своєму будинку бача-пош займає проміжне положення між дочкою і сином, наприклад, їй не потрібно прибирати і готувати, як іншим дівчаткам. Бача-пош набагато простіше отримати освіту, вести справи, займатися спортом, працювати і вільно пересуватися в громадських місцях; вона також може супроводжувати сестер замість чоловіка. Зазвичай дівчинку повертають до жіночого образу життя тоді, коли у неї починається статеве дозрівання. У подальшому житті багато колишніх бача-пош відчувають труднощі, пов'язані з тим, що вони не звикли до обмежень, що накладаються на жінок в афганському суспільстві. Законодавиця Азіза Рафаат, обрана в Національну асамблею Афганістану від провінції Бадгис, не мала синів і зробила одну зі своїх дочок «бача-пош». Вона повідомила репортерам, що подібні речі в Афганістані не настільки немислимі, як на Заході.

Після життя в якості бача-пош більшість відчувають труднощі соціалізації при спілкуванні з дівчатками, так як колишнім бача-пош звичніше спілкуватися з хлопчиками. Елаха, була бача-пош протягом 20 років і стала знову жінкою перед вступом до університету, повідомила Бі-бі-сі, що повернулася в жіночий одяг лише через традицій суспільства. Бача-пош повинні вести себе як хлопчики в період формування особистості, відповідно, вони виростають подібними чоловікам. Деякі повідомляють, що відчувають, як

ніби вони втратили важливі дитячі спогади і свою жіночу особистість. Інші кажуть, що їм подобалося бути більш вільними, ніж якби вони були афганськими дівчатками. Багато бача-пош не хочуть ставати жінками назад.

Що б все таки розібратися в причинах цього явища, потрібно заглибитися у становище жінок в цих патріархальних суспільствах.

У XIX столітті Павло Ровінський у своєму оповіданні «Негуши» описав роль чорногорських жінок. «Одним словом, жінка в чорногорській сім'ї становить ніщо інше, як вічно працюючу силу, не знаючи відпочинку від колиски до могили. Обурливо бачити, як поруч з жінками, що задихаються під тяжкою ношею, йдуть чоловіки, безтурботно покурюючи свої чубуки. Чорногорця ви ніколи не побачите з ношею: це не його обов'язок, навіть ганебно для нього. Яке збочене поняття! Яке безжалісне, бездушне ставлення до подруги життя, яка, дійсно, ділить з ним все, у тому числі навіть військові небезпеки! Повернувшись додому після довгої розлуки, він приголубить і перецілує всіх, але не дружину, яка підійде тільки і поцілує його руку, а він при тому тихо, ніби крадькома, запитає її: «Како сі ти, Любіца?» - «Е! Тако», - відповідь вона, потискуючи плечима, знімаючи при цьому з нього опанки або прибираючи його рушницю і обраніцу (дорожню сумку)» [4].

Також відомим є такий приклад традицій і звичаїв про становище жінки. «Ці жінки засуджені нести такий важкий тягар, ці жінки, на яких, можна сказати, лежить уся тяжкість існування (сім'ї, звичайно), і які на стільки просякнуті свідомістю свого приниження перед чоловіком, що наближаються до нього, єдино з тим, щоб принижено поцілувати його руку; ці жінки при всьому тому оточені справжнім почуттям поваги. Кожна з них може без страху подорожувати вночі, все одно як днем, по дорогах самих пустельних в Чорногорії. Ніхто не наважиться завдати їй шкоди, хто звернувся би до неї з образливим словом, поплатився б життям».

Виходячи з цього, абсолютно виправданим є добровільний перехід жінки в чоловічу стать та набуття маскулітних рис. Але насильницька версія від цього своєї сили не втрачає.

Таким жінкам доводиться дотримуватися безліч правил гендерної гри, наприклад, одягатися тільки в чоловічий одяг і, що найголовніше, ніколи не вступати в сексуальні відносини як з чоловіками, так і з жінками. Незважаючи

на всі обмеження в сексуальному житті, в той же самий час у таких жінок з'являлася можливість діяти, як чоловік, працювати на будь-яких, доступних для чоловіків, роботах, керувати іншими чоловіками і бути ними шанованою. Незважаючи на те, що за все це доводиться платити повною відмовою від сексуального життя, багато хто з цих жінок вважають, що нагорода перевищує ціну, і життя «як чоловіки» дала їм більше можливостей, ніж дала б життя «як жінки». Багато жінок брали на себе гендерну роль і соціальні функції чоловіків для того, щоб захистити свій будинок, рідних і близьких. Деякі жінки вибирають цей шлях за потребою, так як сім'я в силу обставин залишається без годувальників. Так само причиною може служити нав'язуваний громадою шлюб. Одже, бути Вірджією або мати її в родині вважалося дуже почесним. Ці люди користувалися загальною повагою, і навіть в деякому сенсі в старовину вигравали перед звичайними жінками. Так, вони здобували освіту, право голосу і мали досить високий статус в співтоваристві. До їхньої думки прислухалися. Вони назавжди забували про важку жіночу роботу.

2. Сконструйована фемінність. У полінезійській культурі існує зворотна версія такого феномена. Перш за все, на Самоа є чоловіки, що живуть з дитинства як жінка – Фаафафіне. Само слово *fa'afafine* буквально перекладається як «в манері жінки». *Fa'afafine* – це біологічні чоловіки, які висловлюють жіночу гендерну ідентичність різними способами. Фаафафіне з самого дитинства виховуються як дівчатка, хоча і народжуються хлопчиками. Роль фаафафіне в суспільстві чітко визначена: вони піклуються про родину, виховують дітей, виконують роботу по господарству і піклуються про старих і хворих. Фаафафіне розглядаються на Самоа як представники «третьої статі» і не вважаються гомосексуалами. Партнером фаафафіне зазвичай є чоловік. Вагоме дослідження культури і життя фаафафіне провів Йоханна Шмідт. Проживши на Самоа 3 місяці і провівши напівструктуровані інтерв'ю з півдюжиною *fa'afafine*, створив уявлення про життя фаафафіне як про культурний феномен в цілому. Він акцентуючи на тому, що його не цікавить пошук «причини» «фафінації», але наводить приклад відповідей на інші питання, які часто містять прямі або побічні твердження про те, що фаафафін є вродженою вдачею. Наприклад, коли він запитав, що потрібно знати іншим про *fa'afafine*, одна з п'ятидесятирічних, що живе в Новій Зеландії, сказала: «Їм

потрібно знати, що ми за люди, і ... тому що деякі люди, я думаю, насправді не розуміють, які ми люди. Тільки наші сім'ї знають нас. Але деякі люди просто не розуміють нас. Вони думають, що ми хворі люди або щось в цьому роді. На мій погляд у мене немає хвороби. Я народився так. З самого дитинства я був таким. Я думаю, мій мозок працює як мозок жінки, а не чоловічий» [5].

Фаафафіне з'явилися у відносно замкнутому самоанської суспільстві, як реакція на демографічні перекося. У Полінезії уклад життя передбачає чіткий поділ праці. Наприклад, чоловіки ріжуть худобу, але не готують їжу. Доглядати ж за домашніми тваринами, а заодно шукати дрова для вогнища – теж суто жіночі турботи. Тому, коли в родині народжувалися одні хлопчики, то молодшого в ранньому дитинстві починали виховувати, як дівчинку. Фаафафіне дуже багато працюють, на відміну від самоанцев, одягнених в штани, і сильно прив'язані до сім'ї.

Для fa'afafine важливо, щоб вони відстоювали свою ідентичність як частина ширшого Самоа суспільства, а не включалися в інтернаціоналізований гей-дискурс, що фокусується на сексуальності. Навіть незважаючи на те, що сучасні самоанці прагнуть зрестися fa'afafine, багато fa'afafine самі вимагають свого місця в «традиційному» fa'aSamoa як міцна основа, на якій можна засновувати себе як сексуальні і гендерні особистості, а також спираючись на все доступніші західні культурні ресурси [5].

В Індії, Бангладеш, Пакистані і зараз існує окрема каста Хіджра – одна з каст недоторканих, в яку входять представники «третьої статі»: це громада трансгендерів, інтерсекс людей, бісексуалів, гомосексуалів і кастратів. Вони набули фемінних рис, почали одягаться і вести себе як жінки, називати себе жіночим ім'ям. Багато хіджр поклоняються богині Бахучара Мата – однієї з багатьох форм матері-Богині. Про небожительку розповідають, що вона наказала оскопити свого чоловіка – і так стала покровителькою кастратів. Члени касты Хіджра добровільно позбавляють себе чоловічої гідності, вдаються до її найвищої допомоги. Скандальна операція заборонена законами, але в дійсності влада дивиться на її проведення крізь пальці. Чисельність хіджр за різними оцінками коливається від 50 тисяч до 5 мільйонів [6]. Існує безліч синонімічних назв цих людей, проте вони можуть мати на увазі і деякі відмінності в статусі – в залежності від регіону, наприклад, в штаті Уттар-

Прадеш їх називають кхунса, кходжа, кусра, мукхама, в Андхра-Прадеш – кхаді, Котхі, в Гуджараті – парайя, фатада, чхакі [7].

Хіджра в Індії відображає парадокси, властиві сексуальній моралі в цій країні. За постановою суду 2013 року, одностатеві відносини поставлені поза законом, при цьому ідентичність транссексуалів, навпаки, визнається. Причина полягає в тому, що за Хіджрами закріплені ритуальні функції на весіллях і при храмах. Логіка індуїзму передбачає, що ті, хто відмовився від продовження роду, здатні наділяти плодючістю інших, а тому є корисними членами суспільства. За правилами, що склалися у Хіджра, день, коли належить позбутися чоловічої гідності, дозволяється призначити самому адепта. Стверджується, що той повинен постити, поки не побачить, що небесна покровителька посміхається йому з ритуальною картини. Іноді операцію відкладають в зв'язку з несприятливими ознаками, що сприймається іншими трансгендерами з розумінням. І все ж, врешті-решт, повинен допустити до себе членокарателя даї-ма, щоб той завдав вирішального удару ножом. Особливість кастрації, яку здійснюють нелегально в громадах Хіджра, полягає в тому, що операція проводиться непрофесійними медиками та без урахування лікарських вимог. Так, даї-ма не застосовуються анестезії і свідомо не зупиняють кровотечу. Екстравагантна практика має релігійне обґрунтування, оскільки передбачається, що через рану в промежині організм залишає чоловіча сила [7].

Хіджри мають культовий статус: бездітні жінки просять у них благословення, хіджри приходять (часто без запрошення) на весілля, святкування з нагоди народження хлопчика, беруть участь в переїздах. Вони співають і танцюють, вимагаючи за це «бадхаї» – своєрідна винагорода за благословення. В іншому випадку вони погрожують накласти прокляття, зробивши чоловіків імпотентами, а жінок безплідними. Багато хіджри часто заробляють на життя проституцією, жебрацтвом або шахрайством. Хіджри в більшості є індуїстами, меншість складають мусульмани. Вони схильні жити разом в громадах, або «будинках», всередині яких існує чіткий розподіл ролей і система підтримки. Близько 20% хіджр мають сім'ю – одружені на жінках і навіть мають дітей. Європейські соціологи протягом десятиліть задаються питанням, що змушує чоловіків в Індії «звертатися» в жінок. Дослідники сходяться на тому, що істотне значення має позиція самих Хіджра, які

приймають до своїх лав тільки тих, хто піддав себе членушкодженню [7].

Відзначається, що входження в касту вигідно для деяких індійців – принаймні декласованих. Багато з них, вже зробилися жебраками, прагнуть стати членами корпорації, право якої збирати милостиню закріплено звичаєм. Інша причина, що змушує чоловіків робитися жінками, - рання імпотенція, яка в Індії, як і в інших країнах, розглядається як покарання від вищих сил. У трактуванні Хіджри втрата чоловічої сили пов'язується не з нездоровим способом життя, а з особливим «закликом» Мати, чинити опір якому - значить накликати на себе покарання. «Той, хто противиться богині, будучи при цьому імпотентом, в сімох майбутніх втіленнях також народиться імпотентом», - розповідає про народне повір'я індолог Серена Нанда.

За останні роки суспільне становище хіджр значно покращилося. Вони створили свою профспілку. Держава довірила їм збір податків, створивши спеціальну службу. У 2014-му хіджр офіційно визнали третьою статтю.

3. Не чоловіки і не жінки: Бердаш. Під час подорожей по Північній Америці в середині XVII століття французькі місіонери і дослідники помітили серед аборигенів чоловіків, які виконували роль жінок і носили жіночий одяг (трансвестити), в якості своїх сексуальних партнерів обираючи чоловіків. По відношенню до цих чоловіків, а також жінок, які носили чоловічий одяг, брали участь в полюванні, військових битвах та інших заняттях, що розцінювалися їх культурою як чоловічі, було застосовано французьке слово *berdache* (чоловік-гомосексуаліст). У 1530 році іспанський дослідник Кабеса де Вака вперше зробив запис у своєму щоденнику про це явище. Пізніше, за численними повідомленнями 17-го століття іспанських конкістадорів, католицьких місіонерів, французьких торговців хутром і британських колоністів було підтверджено це ж явище у багатьох племен. Антропологи пізніше документально позначили це явище як «третьа стать», виявивши аналогічний статус не менше у 120 інших північноамериканських племен і в багатьох інших культурах в усьому світі. Вважається, що явище Бардаш було широко поширене в Америці, представлено в кожному великому племені ірокезів на північному сході і вздовж усього східного узбережжя до племен піма, навахо, іллінойс, арапахо і мохаве на Великих Рівнинах; в племенах яки і сапотеків в Мексиці, в декількох американських племенах і серед ескімосів Аляски.

Американський антрополог Рут Андерхилл вже в 1930 році описала становище Бардаш в племені папаго. Вони були названі європейцями Бардаш або бердах, бердаче, berdache від перського «bardaj», спочатку зневажливий термін, що означає пасивного гомосексуального партнера, «хлопчика для утіх». Тим не менш, індіанські berdache дуже сильно відрізняються від європейського значення «berdaj», «єретика-содоміта», як записано про це хрестоносцями під час вторгнення в Персію в середні століття. Індіанська духовна філософія не тільки приймає статус «третьої статі», але майже заохочує його. За рідкісним винятком деяких з найбільш войовничих племен, таких як Apache і Comanche, бардаш комфортно існують майже в кожному племені північноамериканських індіанців, особливо на Середньому Заході, Великої Долині і Південно-Заході. В окремих племенах американських індіанців бардаши повністю засвоювали стиль одягу, манери і роль в суспільстві протилежної статі. У цих суспільствах чоловіки-бардаши виконували «жіночі» домашні обов'язки, такі як приготування їжі, турбота про одяг і добрий стан знарядь праці, заняття сільським господарством. Жінки-бардаши робили зброю і полювали.

В інших племенах бардаши одягалися і поводитися відповідно до своєї біологічної статі, беручи на себе тільки соціальну роль протилежної статі. Вони розглядалися як свого роду «святі». Бардаш-чоловік може стати однією з декількох дружин індіанських воїнів, а генетичні жінки, можуть стати «чоловіками», показавши себе вмілими. Загальним (але не універсальним), характерним для бардашей було те, що вони, як вважалося, мають надприродні здібності і могли діяти від імені і з «благословення» духів. Вважалося, що вони могли бути посередниками між психічним і фізичним, оскільки володіли містичним баченням обох статей (так званий «подвійний зір» у деяких племен), тобто, бути пророками і провидцями. Їх проміжне положення дозволило бардашам ставати посередниками в суперечках між статями, допомагати вирішувати подружні конфлікти або сприяти романам. Бардаши були вільні від ритуальних обмежень, пов'язаних з менструацією, вагітністю, або годуванням груддю. Одночасно бардаши ставали батьками для дітей-сиріт або дітей з багатодітних сімей. Хтось із них не брав на себе ролі бардаша до досягнення зрілого віку, а деякі відмовлялися від цієї ролі через кілька років після її прийняття. Частина бардашей не вступала в шлюб; хтось із них одягався

відповідно до ролі бардаша, отримуючи відповідний статус і особливі умови існування, але сексуальною поведінкою вони нагадували гетеросексуалів. Деякі вважають бердачізм формою соціального притулку, екологічною нішею для хлопчиків, які з тих чи інших причин відчують себе нездатними виконувати важкі і змагальні чоловічі ролі і тому зараховують себе до жіночої статі.

Їх не можна вважати гомосексуалістами в європейському розумінні цього слова. Хоча в деяких співтовариствах до бардашів ставилися так, як ніби вони дійсно були людьми протилежної статі (наприклад, чоловікам-бардашам приписувався статус жінок, і при виконанні ритуалів і табу в них бачили жінок), в більшості племен вони ідентифікувалися як люди третьої статі – не чоловіки і не жінки. З цієї причини феномен бардашів був названий прикладом трансгендерною сексуальності (*транс* в даному випадку – «по той бік»).

Наведені приклади культурного феномена як третя стать є найбільш відомі. Бердаче, фаафафіне, вірджини, хіджри, бача-пош – прикладів безліч, а ставлення до кросгендерних проявів, що важливо, в цих різних куточках планети було та є нейтральне або позитивне. Жінки змінювали свій соціальний статус з різних причин. Деякі давали клятву, якщо патріарх родини вмирав. Інші давали клятву через запекле прагнення до незалежності, а треті – бо це був єдиний спосіб уникнути влаштованого шлюбу не зганьбивши сім'ю обраного нареченого. Ця клятва традиційно вимовлялась перед старійшинами міста, хоча деякі жінки приймали її в приватному порядку. В одних культурах ця практика довічна, в інших має тимчасову функцію. Традиція надавала згубний вплив на деяких дівчаток, які вважали, що вони втратили важливі дитячі спогади, а також втратили свою індивідуальність. Питання в тому, коли ж дівчатка отримують стільки ж свободи і поваги, як і хлопчики?

Що до чоловіків, то як ми бачимо в наведених проявах вони набували майже проміжне становище та виконували культову функцію, дуже шанувалися та заохочувались до подібних змін. Наприклад, хіджри дійсно вважають себе ні чоловіком і не жінкою, а чимось третім і цілком святим. В першу чергу посилаючись на те, що бог індуїзму Шива є гермафродитом.

Це дуже неоднорідна спільнота, що складається з інтерсексуалів, євнухів, гомосексуальних чоловіків і чоловіків-транссексуалів. Деякі з них є транссексуалами, інші ж трансвеститами. Ця особлива група людей володіє

досить низьким соціальним статусом, тому що асоціюється з повіями, «занепалими жінками». Однак в Індії до хіджра не ставляться як до загрози і для них є своє місце в соціальному і культурному порядку як «сакральної касти еротичних чоловіків-жінок». Для хіджр існують свої релігійні традиції, що включають поклоніння богині Бахучара Мата. Рішенням Верховного суду в Індії трансгендери (чоловіки, відчують себе жінками, і жінки, які відчують себе чоловіками) отримали можливість вказувати в паспортах невизначену стать. При цьому вони зможуть претендувати на ті ж соціальні пільги, якими користуються інші меншини в Індії, й стосуються освіти, надання медичної допомоги та робочих місць. Або ж бердачі, їх ще називали люди з двома душами. Тобто народжені жінками брали гендерну ідентичність чоловіків - і навпаки. В самоанському суспільстві фаафафіне виконували конкретну культурну функцію: за звичаєм, якщо в родині не вистачало дівчат для ведення господарства, одного з синів виховували як фаафафіна, прищеплюючи йому і чоловічі, і жіночі риси.

Отже, так звана третя стать, гендер, що не укладається в двійкову систему розуміння статі, є не новим явищем. Воно існувало в різних культурах протягом тисячоліть. Вивчаючи питання третьої статі важливо розуміти відмінності з американським розумінням транссексуалів. Наведені мною приклади існують в абсолютно іншому контексті і наборі значень і не є різновидом американської теми транссексуальності. Для мене, як дослідника, важливо не ставиться з упередженням до ідентичності, поведінки людей. Більш сучасний підхід дозволяє припустити, що «дві душі» не пов'язані ні з гомосексуальними, ні з трансгендерними практиками, а демонструють існування альтернативної гендерної та сексуальної класифікації в культурі корінних народів, у якій немає західного аналога.

Література:

1. Vance, Carole S. Anthropology rediscovers sexuality: A theoretical comment. *Social Science & Medicine*. 1991. vol. 33(8), pp. 875-884.
2. Roscoe W. *Changing Ones. Third and Fourth Genders in Native North America*. New York, 1998. 320 p.
3. Young A. *Women Who Become Men: Albanian Sworn Virgins*, Oxford, 2000. 168 p.
4. Ровинский П. Негуши. *Русская мысль*. 1881. Кн. 1. С. 365-390.

5. Schmidt J. Translating transgender: Using Western discourses to understand Samoan fa'afāfine. *Sociology compass*. 2017. Vol.11, Issue 5. doi.org/10.1111/soc4.12485.
6. Глушкова И. П. Преимущество неопределенности. *Независимая газета*. 06.09.2001.
7. Рыжакова С. И. «Треття пол» (гермафродиты) в индийском обществе: культурно-антропологический анализ. *Мифология и повседневность: Гендерный подход в антропологических дисциплинах: материалы науч. конф. / сост. А. А. Панченко, К. А. Богданов. СПб.: Алетейя, 2001. С. 439-450.*